

КИЇВСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ ім. ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

На правах рукопису

КОДЛОК Ярослава Петрівна

ФОРМУВАННЯ ЗАГАЛЬНОНАВЧАЛЬНИХ УМІНЬ І НАВИЧОК В УЧНІВ
I-2 КЛАСІВ 4-РІЧНОЇ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ

ІЗ.00.01 - теорія та історія педагогіки

А в т о р е ф е р а т
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук

Київ - 1993

Робота виконана в Інституті педагогіки Академії педагогічних наук України

- Науковий керівник - дійсний член АПН України,
доктор педагогічних наук,
професор САВЧЕНКО О.Я.
- Офіційні опоненти - доктор психологічних наук,
професор СКРИПЧЕНКО О.В.,
кандидат педагогічних наук,
доцент КОЧИНА Л.П.
- Провідна установа - Кіровоградський педагогічний
Інститут ім. О.С.Пушкіна

Захист відбудеться "24" вересня 1993 р. о 15 годині
на засіданні спеціалізованої ради К 068.18.15 по присудженню
наукового ступеня кандидата педагогічних наук у Київському університеті ім. Тараса Шевченка /252601, м.Київ, вул.Володимирська, 60; ауд. 330/.

З дисертацією можна ознайомитися у науковій бібліотеці
Київського університету ім. Тараса Шевченка.

ЛНБ України ім.В.Стефаніка

00802734 (0)

Автореферат розісланий "23" серпня 1993 р.

Вчений секретар

спеціалізованої ради

ЛНБ ім. В. Стефаніка
АН України

Кашин С.О.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ДОСЛІДЖЕННЯ

Актуальність проблеми. В національній системі неперервної освіти початкової школі належать важливі функції, успішне виконання яких безпосередньо впливає на якість подальшої освіти учнів. Школа першого ступеня покликана забезпечити морально-етичне становлення особистості дитини, розвиток її здібностей, формування бажання і уміння вчитися; створити умови для самовираження в різних видах діяльності, повноцінного оволодіння загальнонавчальними вміннями і навичками. Цілеспрямоване формування загальнонавчальних умінь і навичок – важлива умова гуманізації навчально-виховного процесу, що передбачає повагу до особистості дитини, своєчасне врахування її актуальних пізнавальних потреб та інтересів.

Проблема формування в учнів уміння вчитися привертала увагу багатьох видатних представників педагогічної науки. Цінні думки про шляхи і засоби його формування знаходимо в працях Я.А.Коменського, Й.Г.Песталоцці, К.Д.Ушинського, В.О.Сухомлиньського та ін. вчених.

У психології та дидактиці розглядалися питання теорії навчальної діяльності і її структури, особливості формування навчальних дій /В.В.Давидов, Д.Б.Едльсонін, О.В.Скрипченко, О.К.Дубовицький, А.К.Маркова, Л.М.Фрідман та ін./; розкриті сутність понять "уміння" і "навичка" /С.Л.Рубінштейн, Ю.К.Бабанський, А.О.Бобров, М.Г.Казанський та ін./; представлені різні підходи до їх класифікації /Ю.К.Бабанський, І.А.Лернер, В.Ф.Паламарчук, Н.А.Ложкарьова, О.А.Савченко та ін./.

В педагогії і методці початкового навчання окремі аспекти формування загальнонавчальних умінь і навичок досліджувались Ф.В.Варегіною, І.І.Гончаровою, О.Є.Дмитрієвим, Н.Ф.Скрипченко, Т.К.Чекмарьовою та ін. Відомі праці, присвячені формуванню конкрет-

них загальнонавчальних умінь і навичок в умовах 4-річної початкової школи: загальноомовленневих /Т.О.Ладиженська, Н.Ф.Скрипченко, М.С.Вашуленко, А.С.Зимульдінова/, загальнопізнавальних /О.Я.Савченко, Н.С.Коваль, Л.П.Кочина, Н.І.Підгорна/, контрольно-оцінних /О.І.Мосєєва/. Однак процес цілісного формування загальнонавчальних умінь і навичок в учнів 1-2 класів не досліджувався.

В дошкільній педагогіці і дитячій психології значна увага приділяється проблемам підготовки дітей до школи, формуванню передумов навчальної діяльності, серед яких виділяються уміння слухати і виконувати вказівки вихователя, контролювати свою діяльність /М.М.Піддяков, Л.А.Венгер, О.П.Усова, Р.С.Буре, С.Л.Корошко, В.К.Котирло, О.В.Проскура, С.О.Ладивір та ін./ . Основною передумовою навчальної діяльності дошкільників психологи вважають засвоєння узагальненого способу дій, спрямованого на виконання завдань певного типу.

Розробка дидактичних основ успішного навчання дітей в умовах 4-річної початкової школи передбачає дослідження процесу формування загальнонавчальних умінь і навичок у 6-7-річних учнів, адже саме в цей період відбувається становлення навчальної діяльності, яка є для них новою. Даний процес здійснюється у взаємозв'язку з готовністю дитини до школи, її мотивацією і соціалізацією в нових життєвих умовах. Досліджень, які б розкривали специфіку вказаного періоду, методик формування загальнонавчальних умінь і навичок як основи уміння вчитися, майже не проводилося. Тому актуальність даної проблеми, її значимість для педагогічної теорії і практики зумовили вибір теми дослідження: "Формування загальнонавчальних умінь і навичок в учнів 1-2 класів 4-річної початкової школи".

Об'єктом дослідження була навчальна діяльність учнів 1-2 класів, а предметом - методика формування загальнонавчальних умінь і навичок.

Мета дослідження полягала в розробці та експериментальній апробації методики ефективного формування загальнонавчальних умінь і навичок в учнів І-2 класів.

Формування вказаних умінь і навичок у дітей 6-7-річного віку відрізняється значною своєрідністю, зумовленою переходом від провідної у дошкільному віці ігрової діяльності до навчальної, яка перебуває на етапі становлення. У зв'язку з цим в дослідженні перевірялась гіпотеза: формування загальнонавчальних умінь і навичок в учнів І-2 класів буде достатньо ефективним, якщо:

- в даному процесі враховувати основні передумови навчальної діяльності, що склалися за період дошкільного дитинства, і формувати вміння вчитися як цілісну якість особистості;

- в методиці формування передбачати підготовчий, навчально-тренувальний і основний етапи, на кожному з яких використовувати поєднання ігрової і навчальної діяльності та завдання і вправи, складені з урахуванням взаємозв'язку мотиваційного, процесуального і змістового компонентів навчання.

У відповідності з метою і гіпотезою дослідження були визначені його завдання:

1. Проаналізувати стан досліджуваної проблеми в психолого-педагогічній літературі, педагогічному досвіді.

2. Виділити і охарактеризувати провідні загальнонавчальні вміння і навички для учнів І-2 класів.

3. Виявити дидактичні умови формування загальнонавчальних умінь і навичок і реалізувати їх у відповідній методиці.

4. Експериментально перевірити ефективність розробленої методики у навчально-виховному процесі.

Методологічною і теоретичною основою дослідження є положення теорії пізнання про активну роль особистості у засвоєнні знань, принцип взаємозв'язку навчан-

ня і розвитку, матеріали концепцій створення системи неперервної освіти на Україні, психофізіологічні дослідження вікових особливостей 6-7-річних дітей, концепції психолого-педагогічного забезпечення ідей гуманістичної, розвивальної початкової школи.

У процесі дослідження використовувались такі методи:

Т е о р е т и ч н і : аналіз і узагальнення психолого-педагогічної і методичної літератури при визначенні теоретичних основ проблеми; метод теоретичного аналізу і синтезу на етапах визначення мети, предмета, гіпотези, завдань дослідження, дидактичних умов формування загальнонавчальних умінь і навичок в учнів І-2 класів і шляхів їх реалізації у навчальному процесі, синтезування результатів експерименту, визначення їх наукової новизни.

Е м п і р и ч н і : педагогічне спостереження і аналіз уроків з точки зору досліджуваної проблеми, індивідуальні бесіди з учителями та учнями, анкетування вчителів початкових класів, вивчення учнівських робіт. Провідним методом був педагогічний експеримент в його пошуковій, констатуючій і навчальній формах з метою констрування і перевірки ефективності запропонованої методики, а також використовувалися кількісний та якісний аналізи результатів дослідження.

На констатуючому етапі в експерименті брали участь 435 учнів з 25 початкових класів м.Тернополя /СШ № 13, 16, 17, 20/, Глинської середньої і Великоплавучанської неповної середньої шкіл Козівського району Тернопільської області і Рудківської середньої школи Львівської області. Формуючим експериментом було охоплено 364 учні із ІВ класів /10 експериментальних і 8 контрольних/ тих же шкіл.

Дослідження проводилось поетапно.

Мета першого етапу /1934 - 1937 рр./ полягала в аналізі психолого-педагогічної і методичної літератури з пробле-

ми формування загальнонавчальних умінь і навичок; в узагальненні досвіду роботи вчителів початкових класів; у визначенні об'єкта, предмета, завдань і гіпотези дослідження; у розробці методики констатуючого експерименту.

На другому етапі /1987 - 1989 рр./ досліджувались особливості формування загальнонавчальних умінь і навичок в учнів 1-2 класів в умовах діючої системи навчання. З цією метою проведено діагностуючі зрізи на початку і в кінці навчального року в перших і других класах, анкетування вчителів, аналіз відвіданих уроків і конспектів; розроблено дидактичні засоби для організації і проведення формулюючого експерименту, здійснена їх локальна апробація і корекція.

Третій етап /1989 - 1992 рр./ був присвячений навчаючому експерименту, в ході якого у відповідності з теоретично обґрунтованими дидактичними умовами формування загальнонавчальних умінь і навичок була розроблена методика їх експериментального формування.

Основною метою четвертого етапу дослідження /1992 р./ були кількісний та якісний аналізи, обробка і узагальнення результатів формулюючого експерименту, визначення ефективності виділених дидактичних умов.

Вірогідність результатів дослідження забезпечувалася адекватністю методів дослідження його завданням, вибором достатньої кількості контрольних і експериментальних класів, повторним проведенням контрольних зрізів, нагромадженням достатньої кількості фактичного матеріалу, тривалістю експерименту.

Наукова новизна дослідження полягає у визначенні складу загальнонавчальних умінь і навичок учнів 1-2 класів 4-річної початкової школи і експериментальному обґрунтуванні необхідності врахування у процесі їх формування основних передумов

навчальної діяльності, досягнутих у дошкільному дитинстві, забезпечення цілеспрямованості і систематичності у визначенні і реалізації розвивальних завдань в системі уроків, поетапного і взаємозв'язаного формування вказаних умінь на основі міжпредметних зв'язків, поєднання прямого і опосередкованого шляхів педагогічного керівництва цим процесом.

Т е о р е т и ч н е з н а ч е н н я роботи полягає у визначенні сукупності дидактичних умов і засобів, що забезпечують успішне формування загальнонавчальних умінь і навичок в учнів І-2 класів, у виявленні спільного і специфічного в оволодінні дітьми даного віку різними групами умінь і навичок.

П р а к т и ч н е з н а ч е н н я дослідження полягає у розробці методики формування загальнонавчальних умінь і навичок в учнів І-2 класів, яка може бути використана вчителями початкових класів і вихователями дошкільних закладів, викладачами і студентами педагогічних вузів і училищ, авторами програм і підручників.

На захист виносяться такі п о л о ж е н н я :

І. Провідними загальнонавчальними вміннями і навичками для учнів І-2 класів є: серед організаційних - вміння організувати робоче місце, точно виконувати вказівки вчителя, планувати навчальні дії; серед загальнонавчальних - слухати, відповідати, запитувати, міркувати; серед загальнопізнавальних - порівнювати, узагальнювати; серед контрольних-оцінних - співставляти результати діяльності зі зразком, здійснювати само- і взаємоконтроль, висловлювати оцінні судження.

2. Дидактичними умовами, які сприяють формуванню загальнонавчальних умінь і навичок в учнів І-2 класів, є: 1/врахування сформованості основних передумов навчальної діяльності дошкільників до початку навчання в школі; 2/забезпечення цілеспрямова-

ності і систематичності у визначенні і реалізації розвивальних завдань в системі уроків; 3/поетапне формування вказаних умінь і навичок; 4/поєднання прямого і опосередкованого шляхів впливу на дану якість; 5/формування загальнонавчальних умінь і навичок на основі міжпредметних зв'язків; 6/формування уміння вчитися як цілісної якості особистості.

3. Методика формування кожної групи загальнонавчальних умінь і навичок має спільне і відмінне. Спільним є поетапність їх формування, яка включає розвиток позитивної мотивації, засвоєння зразка дії, використання завдань і вправ, складених з урахуванням взаємозв'язку мотиваційного, процесуального і змістового компонентів навчання. Відмінне полягає у виділенні провідних загальнонавчальних умінь і навичок і домінуванні у формуванні кожної групи тих методів і прийомів, які відображають їх специфіку.

4. Систематична робота по формуванню загальнонавчальних умінь і навичок відповідно до виділених умов позитивно впливає на бажання й уміння вчитися як особистісні якості і на оволодіння учнями 6-7-річного віку предметними уміннями.

А п р о б а ц і я р е з у л ь т а т і в д о с л і д ж е н -
н я . Матеріали дослідження обговорювались на науково-практичних конференціях: "Дидактичні проблеми підготовки вчительських кадрів" /Тернопіль, 1988 р./, "Розвиток педагогічної освіти і науки в західних областях України" /Тернопіль, 1990 р./, "Навчально-виховна робота з учнями сільських малокомплектних шкіл" /Черкаси, 1990 р./, "Вчитель національної школи" /Тернопіль, 1991 р./; на наукових конференціях Тернопільського педінституту /1987 -1992 рр./; на засіданнях методичних об'єднань вчителів початкових класів м.Тернополя /СП № 13, 16, 17, 20/ і Тернопільської області; на курсах підвищення кваліфікації вчителів початкових класів при Тернопільському ОІУВ. Для студентів факультету підготовки вчителів

початкових класів Тернопільського педінституту нами розроблений і читається спеціально "Підготовка студентів до формування у молодших школярів загальнонавчальних умінь і навичок".

Основні висновки дослідження відображені у шести публікаціях.

Структура дисертації. Робота складається із вступу, двох розділів, висновків, списку основної використаної літератури, чотирьох додатків. В дисертації наводяться 16 таблиць, 10 діаграм, 2 схеми.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У вступі обґрунтовується вибір теми дослідження, її актуальність; визнається об'єкт, предмет, мета, гіпотеза, завдання і методи дослідження; розкривається наукова новизна роботи, її теоретичне і практичне значення; формулюються основні положення, які виносяться на захист.

У першому розділі "Психолого-педагогічні основи формування загальнонавчальних умінь і навичок у молодших школярів" проаналізовано психологічну, педагогічну та методичну літературу з проблеми дослідження. На основі вивчення навчальних програм, підручників, методичних посібників та узагальнення досвіду роботи вчителів визначено позитивні сторони і недоліки у формуванні загальнонавчальних умінь і навичок в учнів 1-2 класів 4-річної початкової школи.

Аналіз літератури з теми дослідження дозволяє вважати навчальну діяльність провідною у молодшому шкільному віці /В.В.Давидов, Д.Б.Ельконін, В.В.Рєпкін, О.К.Дусавицький, О.В.Скрипченко та ін./, що має певну структуру /В.В.Давидов, А.К.Маркова, Д.Б.Ельконін, Л.М.Фріцман та ін./, впливає на загальний розвиток дитини /М.Г.Казанський, Я.Д.Коломійський, Т.С.Назарова, О.А.Савченко, Л.М.Фріцман та ін./, передбачає оволодіння узагальненими

способами дій /Ю.К.Бабанський, Н.Ф.Тализіна та ін./.

Навчальна діяльність здійснюється за допомогою дій, на основі яких формуються уміння і навички. Ряд вчених /К.М.Кабанова-Меллер, Н.Ф.Тализіна, Ю.К.Бабанський, О.Є.Дмитрієв та ін./ розглядають навичку як один із рівнів оволодіння навчальними діями, що формується на основі уміння. Г.О.Лоблінська, К.К.Платонов, Г.І.Щукіна та ін. стверджують, що це дії різної природи і уміння ніколи не може перейти у навичку.

Вихідним для нашого дослідження є розуміння "умінь" і "навичок" як понять, що відображають різні рівні сформованості відповідних дій: уміння формуються на основі знань, а навички - на основі умінь; навички є базою для вироблення складніших умінь.

Всі навчальні уміння і навички поділяються на загальнонавчальні /міжпредметні/ і спеціальні /предметні/. Склад загальнонавчальних умінь і навичок різноманітний, тому вчені по-різному класифікують їх. Ми дотримуємося класифікації О.Я.Савченко, яка, враховуючи специфіку 4-річної початкової школи, об'єднує загальнонавчальні уміння і навички в такі групи: організаційні, загальнонавчальні, загальнопізнавальні і контрольні-оцінні. Оскільки названі уміння досить різноманітні за своїм складом, в кожній групі ми виділили провідні.

Результати психологічних досліджень /Д.Б.Ельконін, А.Л.Венгер, М.М.Піддяков, В.С.Мухіна, О.В.Скрипченко, В.К.Котирло, С.Л.Коробко та ін./ показали значні можливості дітей 6-7-річного віку у засвоєнні знань, формуванні умінь і навичок. В.В.Давидов, О.В.Запорожець, Д.Б.Ельконін, О.В.Проскура та ін. психологи, вивчаючи розумовий розвиток дошкільників, вказали на можливість формування у них уявлень і найпростіших понять, уміння аналізувати і узагальнювати. Дослідники мовлення дітей дошкільного віку /Д.Б.Ельконін, А.М.Богуш та ін./ розкрили можливості даного

періоду у мовленнєвому розвитку.

Аналіз програм, підручників і методичних посібників із української мови і математики для І-2 класів свідчить про те, що вони орієнтують вчителів на необхідність формування у молодших школярів окремих загальнонавчальних умінь і навичок. Однак, на наш погляд, не спостерігається певної системи у їх відборі; відсутня узгодженість між вимогами програм з окремих навчальних предметів і програмою загальнонавчальних умінь і навичок; кількість завдань і вправ, спрямованих на формування вказаних умінь, недостатня; їх розміщення у підручниках нерівномірне, безсистемне.

Спостереження уроків, анкетування 288 вчителів початкових класів м.Тернополя і Тернопільської області показали, що у процесі формування загальнонавчальних умінь і навичок використовуються, в основному, словесні методи, ігри. Дана робота ведеться стихійно. Аналіз 125 конспектів уроків підтвердив, що вказані уміння для переважної більшості вчителів не є об'єктом спеціального формування.

У д р у г о м у р о з д і л і "Процес експериментального формування загальнонавчальних умінь і навичок в учнів І-2 класів" характеризуються дидактичні умови даного процесу, розкривається хід формуючого експерименту, аналізуються його результати.

Констатуваний експеримент показав, що до школи приходять діти з різними рівнями сформованості передумов навчальної діяльності. Тому вчителю важливо вивчити досягнутий шестилітками рівень готовності до навчання з метою закріплення і розвитку цих передумов.

Цілеспрямованість і систематичність у даному процесі передбачають аналіз навчального матеріалу з різних предметів з метою виявлення змістових можливостей формування загальнонавчальних умінь і навичок, визначення спеціальних завдань в системі

уроків і забезпечення єдності роботи над предметними і загальнонавчальними вміннями і навичками на кожному уроці, а також пошук вчителем ефективних методів і прийомів навчання.

Поетапність формування вказаних умінь і навичок включає: створення мотиваційної готовності учнів до діяльності; засвоєння зразка дії; використання завдань і вправ, складених з урахуванням взаємозв'язку мотиваційного, процесуального і змістового компонентів навчання; різні види стимулювання і контролю за результатами виконуваних дій.

Формування даних умінь на основі міжпредметних зв'язків орієнтує вчителя на взаємовикористання опільних для ряду навчальних предметів знань, умінь і навичок, а також методів, прийомів і засобів навчання.

Загальнонавчальні вміння і навички формуються взаємозв'язано, коли успішне оволодіння одним умінням позитивно впливає на розвиток іншого, у процесі органічного поєднання прямого і опосередкованого шляхів впливу на дану якість.

Прямий шлях відображений в теорії поетапного формування розумових дій П.Я.Гальперіна і Н.Ф.Талізінної, на яку ми опиралися, і включає чіткі вказівки, що і як учні повинні виконувати. Він виражається в цілеспрямованому формуванні окремих структурних компонентів вказаних умінь.

Опосередкований шлях створює умови, які забезпечують оволодіння учнями необхідними уміннями. Він здійснюється через підбір і організацію змісту і методів навчання. Опосередковані засоби впливу - це особистісно-орієнтоване спілкування, атмосфера доброзичливості, оптимізму і радості спільної праці; емоційна підготовка учнів; чіткість, завершеність кожного етапу уроку; динамічність переходу від одного виду діяльності до іншого; використання ігор та ігрових ситуацій, девізів, віршованих закликів тощо.

Дослідження ефективності виділених дидактичних умов здійснювалось поетапно протягом 1989 - 1992 навчальних років на матеріалі предметів "математика" й "українська мова" /І-2 класи/ в школах з українською мовою навчання.

В контрольних класах навчання проводилось у відповідності із діючими навчальними програмами і методичними посібниками. Для вчителів експериментальних класів були підготовлені методичні рекомендації, які включали завдання і вправи, що сприяли формуванню загальнонавчальних умінь і навичок, а також завдання для контрольних зрізів. З метою забезпечення об'єктивності одержаних результатів ми орієнтували вчителів на детальне дотримання розроблених нами рекомендацій.

Процес експериментального формування загальнонавчальних умінь і навичок ми умовно розділили на три етапи: підготовчий /І клас, 1 півріччя/, навчально-тренувальний /І клас, 2 півріччя/, основний /2 клас/; чітко визначили завдання і зміст роботи на кожному з них.

Організаційні уміння і навички. Результати контрольних зрізів показали, що до школи приходять діти з різними рівнями сформованості передумов навчальної діяльності: майже половина з них готує робоче місце до уроку під керівництвом вчителя, а понад 15% першокласників не може організувати його навіть з допомогою вчителя; третина учнів не вміє слухати і точно виконувати вказівки вчителя. Тому першочергове завдання полягало в тому, щоб сформувати зовнішню організованість першокласників, познайомити їх з конструкцією парті і призначенням її основних частин; показати, як правильно відбирати необхідні навчальні прилади і розміщувати їх на парті; привчати точно виконувати вказівки вчителя.

Формування уміння організувати робоче місце в умовах експерименту здійснювалось за допомогою тренувальних вправ на розмі-

щення навчального приладдя на парті; ігор "В школі", "Хвилинка", "Що нам потрібно для роботи?"; змагання "Хто швидше?"; "Казки про шкільну парту"; пам'ятки "Як підготувати робоче місце до уроку"; заклічних віршів, девізів тощо. Велика увага зверталась на дотримання учнями порядку на парті протягом уроку.

Уміння точно виконувати вказівки вчителя формувалось шляхом використання словесних і графічних диктантів, завдань на продовження узорів і розфарбовування малюнків з урахуванням умовних позначень. Оволодіння даним умінням здійснювалось у тісному взаємозв'язку з умінням уважно слухати вчителя.

З метою формування уміння планувати навчальні дії застосовувалося промовляння вголос порядку виконання завдання: прийом "роби, як я" /вчитель з позиції учня міркував вголос, плануючи свою діяльність/; повторення перед початком роботи заданих в інструкції дій і їх послідовності; виконання ролей вчителя і учня. В учнів експериментальних класів формувался узагальнений підхід до виконання будь-якого завдання: спочатку треба подумати, а потім робити; використовувались вибіркове читання, переказ, поділ тексту на логічно завершені частини, вправи на встановлення відношень "спочатку - потім", деформовані тексти і пункти плану, завдання на аналогію.

Важливим фактором формування організаційних умінь і навичок був особистий приклад вчителя.

Загальнонавчальні уміння. З метою мотивації мовленнєвої діяльності учнів використовувалися сюжетно-рольові ігри /"В школі", "В магазині", "На пошті", "В автобусі" та ін./, казкові герої; проводились хвилинки "Чомучок"; створювались відповідні мовленнєві ситуації.

Основне завдання навчально-тренувального етапу полягало у практичному ознайомленні учнів з будовою запитання і речення-мір-

кування та вимогами до них. Пропоновані першокласникам міркування були невеликі за обсягом. В основному вони являли собою складнопідрядні речення з підрядним причини /Т.О.Ладигенська/. Другокласники знайомились з узагальненою схемою-опорою побудови речення-міркування.

Уміння запитувати формувалось шляхом постановки запитань до окремих речень, тексту, мовленнєвих ситуацій; використанням завдань на відгадування предмета, задуманого вчителем, за допомогою запитань; вправ на формулювання "вільних" запитань і з певною метою.

Важливим засобом формування уміння міркувати були завдання і вправи на встановлення послідовності подій; відгадування загадок і складання своїх; опис предметів і явищ; підбір родового поняття до видових і навпаки; підбір об'єктів, які відповідають даним ознакам; виключення "зайвого"; заміну словосполучення одним словом; логічне групування предметів; відновлення деформованого тексту; доповнення речень; встановлення часових і причинно-наслідкових зв'язків; порівняння казок, прислів'їв.

Формування уміння слухати здійснювалось шляхом роз'яснення, як правильно сидіти за партою; установкою на запам'ятання і відтворення навчального матеріалу безпосередньо на уроці; використанням зорових опор; своєрідністю логічних наголосів і пауз у мові вчителя; чітким викладом матеріалу; залученням учнів до розв'язання творчих завдань.

З метою формування уміння відповідати застосовувались такі методичні прийоми: складання розповіді про свою діяльність, міркування вголос, ствердження /заперечення/ висловленої думки, доведення своєї точки зору /подобається, не подобається, чому/, стислий опис добре відомих предметів, переказ прочитаного.

В експериментальних класах цілеспрямовано формувалась куль-

тура мовленнєвого спілкування. Велику роль у даному процесі відіграла мова вчителя.

Загальнопізнавальні уміння. Прямий шлях формування вказаних умінь передбачав використання завдань і вправ, складених з урахуванням взаємозв'язку мотиваційного, процесуального і змістового компонентів навчання. Учні вчилися аналізувати предмети і виділяти їх ознаки: колір, розмір, форму, матеріал, смак, якості людей та ін.; засвоювали узагальнені назви ознак і оперували ними у процесі порівняння; практично знайомились з прийомом порівняння і основними вимогами до нього; вчилися визначати спільні і відмінні ознаки предметів, головні і другорядні. З цією метою використовувались завдання на впізнавання предметів за їх ознаками, на підбір об'єктів, які відповідають заданим ознакам, на відгадування загадок і складання своїх.

З метою забезпечення поетапності у формуванні уміння узагальнювати в зміст навчальних предметів були включені завдання на конкретизацію і визначення понять, узагальнення об'єктів за вказаною ознакою і за головною, виключення "зайвого", підбір заголовка до тексту, складання /з допомогою вчителя/ плану оповідання, поділ тексту на частини згідно із запропонованим планом, відновлення деформованого плану.

Опосередкованим засобом впливу виступало стимулююче педагогічне спілкування вчителя з учнями. "Чому ти так думаєш?", "Ти впевнений?", "Доведи, що це так", "Не послівай. Почни міркувати спочатку" – такі запитання і поради привчали учнів бачити різні варіанти виконання завдання і вибирати серед них найбільш раціональний.

Контрольно-оцінні уміння. Формування підсумкового контролю в умовах експерименту здійснювалось в такій послідовності: усвідомлення основи правильності /неправильності/ відповіді, засвоє-

ня зразка дії, застосування само- і взаємоконтролю при зовнішньому контролі з боку вчителя і у взаємозв'язку з оволодінням критеріями оцінки. Велика увага зверталась на ознайомлення учнів з конкретними способами перевірки виконаного завдання. Так, наприклад, на уроках математики першокласники знайомились з такими способами контролю: повторне розв'язання того ж прикладу; виконання обернених обчислень; використання лічильних паличок, моделей монет, шкільної лінійки; застосування переставної властивості додавання; розв'язування "кругових" прикладів. У 2 класі на уроках математики використовувались такі завдання: розв'язати приклади, застосовуючи переставну властивість додавання $/20+3+30+4/$; виписати всі приклади з відповіддю 50 /з одноцифровими результатами, з однаковими відповідями/; перевірити результат, застосовуючи спосіб обернених обчислень; використати для контролю числа, які є відповідями /вони подані не в тому порядку, в якому розв'язувались приклади/; перевірити себе:кожна наступна відповідь повинна бути більшою за попередню; повторно розв'язати приклад /розв'язати усно - перевірити письмово, розв'язати приклад на множення - перевірити відповідь додаванням/. При розв'язанні задач учні користувались такими способами їх перевірки: прикидка відповіді або встановлення меж шуканого числа, розв'язання задачі іншим способом, складання і розв'язання оберненої задачі, встановлення відповідності між результатом і умовою задачі.

На уроках мови застосовувались такі прийоми: повторення правила написання; зіставлення роботи з текстом підручника, словником, із зразком; запис під диктовку з коментуванням; проведення усних диктантів з використанням сигнальних карток; впізнавання орфограм на певне правило; взаємне рецензування усних і письмових відповідей; переказ матеріалу своїми словами і зіставлення його з текстом; відповіді на контрольні запитання, які даються з метою

перевірки засвоєння матеріалу; взаємоопитування.

Поетапний контроль формувався у тісному взаємозв'язку з умінням планувати навчальні дії. Вводились спеціальні вправи на промовляння вголос порядку дій: а/що робили спочатку, що зроблено; б/що потрібно зробити; в/чи відповідають дії заданим вимогам.

З метою формування мотивації контролю важливе значення мало виконання учнями ролей вчителя, контролера, казкових героїв, кращого розповідача.

Враховуючи вікові особливості учнів 1-2 класів, у процесі формування оцінних умінь використовувались такі прийоми: оцінна діяльність вчителя /зразок розгорнутої оцінки усної чи письмової відповіді/, колективна оцінна діяльність /змістове колективне оцінювання; оцінювання групами; підведення підсумку уроку/, взаємооцінка /робота парами: виконавець - контролер, вчитель - учень/, самооцінка /перегляд виконаної роботи, обговорення вголос результатів діяльності, вибіркова оцінка виконаного завдання/.

Як опосередковані засоби формування оцінних умінь використовувались ігри /"Жорі", "Хто найпильніший?"/, конкурси на кращу роботу, стимулюючі вказівки і заклики у вигляді девізів. Важливим стимулом активізації навчальної діяльності учнів було правильно організоване педагогічне спілкування, гуманні відносини між вчителем і учнями.

З метою визначення ефективності експериментальної методики в перших і других класах на початку і в кінці навчального року проводились контрольні зрізи, що дозволяли виловити рівень сформованості провідних загальнонавчальних умінь і навичок в учнів 1-2 класів 1-річної початкової школи /окремо з кожної групи/.

Основними методами вивчення уміння організувати робоче місце виступали спостереження за роботою учнів на уроці, хронометрах, бесіди з вчителями і вихователями груп продовженого дня.

Уміння точно виконувати вказівки вчителя вивчалось за допомогою словесних і графічних диктантів, завдань на розфарбовування малюнків з урахуванням умовних позначень і на продовження узорів. З метою діагностики сформованості уміння планувати навчальні дії використовувався метод індивідуальної бесіди перед виконанням завдання /"З чого почнеш роботу? Що зробиш потім? Чим закінчиш?"/, вправи на встановлення послідовності подій у прочитаному /прослуханому/ за допомогою плану /"Спочатку я розкажу про ..., потім про ..., закінчу розповідь ..."/ /I клас/; вправи на відновлення деформованого тексту і пунктів плану, завдання на аналогію /2 клас/.

Уміння слухати і відповідати вивчалось шляхом відтворення незнайомого, але доступного дітям даного віку тексту, сприйнятого на слух. Рівень сформованості уміння запитувати ми перевіряли за допомогою завдань на формулювання запитань до окремих речень, мовленнєвих ситуацій, тексту. Враховуючи той факт, що в основі уміння міркувати лежать уміння логічно мислити, правильно і точно висловлювати свої думки, для контрольних зрізів ми використовували завдання на доповнення речень словами, логічно зв'язаними за змістом; на підбір об'єктів, які відповідають даним ознакам; на порівняння казок.

Уміння порівнювати вивчалось шляхом виконання учнями завдань на порівняння геометричних фігур, предметів, малюнків, а також на виключення "зайвого". З метою дослідження уміння міркувати використовувались вправи на узагальнення і конкретизацію понять.

Уміння орієнтуватися на зразок вивчалось за допомогою гри "Склади сам", диктанту "Кольорові квадрати", а також завдань, які вимагали знайти серед предметів /грибів, ключиків, кубиків/ один, що відповідає зразку. Відомо, що ефективність контролю в значній мірі залежить від володіння конкретними його способами,

тому ми пропонували учням завдання із визначенням способів перевірки. Уміння взаємоконтролю вивчалось шляхом взаємоперевірки виконаних робіт. Внесені зміни дозволяли судити про рівень сформованості взаємоконтролю. З метою дослідження уміння висловлювати оцінні судження учням пропонувалося оцінити виконану роботу /свою чи однокласника/ за поданим планом.

Порівняльний аналіз одержаних даних показав, що в результаті експериментального навчання найкраще сформувалося уміння організувати робоче місце. Близько 70% учнів самостійно готуються до уроку, правильно відбирають необхідне навчальне приладдя, підтримують порядок на парті протягом уроку. У контрольних класах такий показник на 24% нижчий. Серед другокласників експериментальних класів не було таких, які не змогли організувати робоче місце навіть з допомогою вчителя. Однак в цілому рівень сформованості організаційних умінь і навичок не є найвищим, оскільки в дану групу включено, поряд з уміннями організувати робоче місце і точно виконувати вказівки вчителя, уміння планувати навчальні дії, а ним діти оволодівають повільніше навіть в умовах експериментального навчання.

Найвідчутніший позитивний вплив запропонованої методики на формування загальнопізнавальних умінь. Кількість учнів, що досягли високого рівня, зросла порівняно з першим класом майже на 13% і становить близько 60%, що на 13,4% більше, ніж у контрольних класах. І, навпаки, спостерігається різке зменшення кількості дітей, які перебувають на низькому рівні /більше, ніж у 5 разів, порівняно з контрольними класами/. Учні експериментальних класів точніше підбирали узагальнюючі назви, тоді як в контрольних класах діти часто узагальнювали за несуттєвими ознаками. Збільшилась кількість ознак, виділених ними у процесі порівняння, а також предметів, названих ними з метою конкретизації узагальнюючих по-

нять.

Сензитивним для формування контрольно-оцінних умінь виявився другий клас. На 15% порівняно з першим зростає кількість другокласників, які засвоїли конкретні способи контролю і критерії оцінювання.

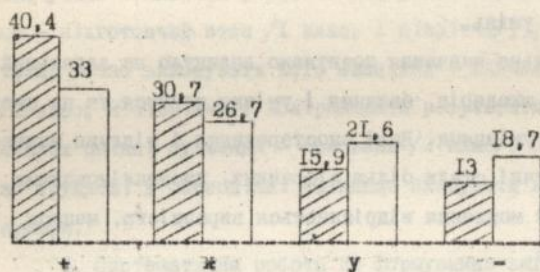
Помітно, що учні I-2 класів відчують значні труднощі в оволодінні вміннями планувати навчальні дії і міркувати, оскільки вони базуються на вміннях логічно мислити, правильно і точно висловлювати свої думки, тобто передбачають певний рівень розвитку аналітико-синтетичної діяльності і мовлення як засобу спілкування.

Таким чином, кожна з чотирьох методик спрямована на вивчення окремої групи загальнонавчальних умінь і навичок, але, оскільки вказані вміння формувалися взаємозв'язано, з орієнтацією на вміння вчитися як цілісну якість особистісного розвитку учнів, в цілому рівні сформованості загальнонавчальних умінь і навичок були визначені в результаті застосування всього комплексу методик, а їх узагальнена якісна характеристика складена на основі ознак рівнів, виділених по окремих групах умінь. При цьому застосовувався такий підхід: учень самостійно і правильно виконує завдання - високий рівень, допускає незначні помилки - достатній, виправляє помилки з допомогою вчителя - задовільний, не може виконати завдання навіть з допомогою вчителя - низький.

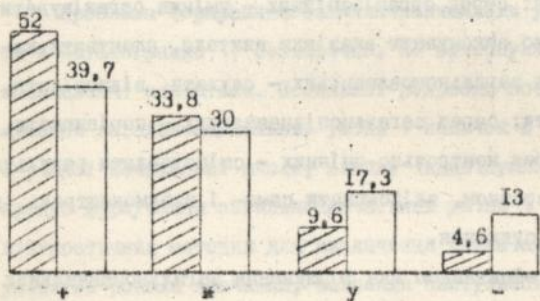
Кількісні результати дослідження представлені на діаграмах I-2.

Аналіз діаграм показує, що в результаті експериментального навчання спостерігається помітно вищий рівень оволодіння учнями загальнонавчальними вміннями і навичками. Понад 50% другокласників відповідають показникам високого рівня сформованості вказаних умінь, що майже на 13% більше порівняно з контрольними

Діаграма 1

Діаграма 2

Розподіл учнів /в %/ за рівнями сформованості загально-навчальних умінь і навичок в перших /1/ і в других /2/ класах.

Позначення на діаграмах:

- - експериментальні класи
- - контрольні класи
- + - високий рівень
- * - достатній рівень
- y - задовільний рівень
- - низький рівень

класами, а третина учнів експериментальних класів у процесі виконання завдання допускає лише незначні неточності. Майже у 3 рази зменшилась кількість дітей, які залишились на низькому рівні сформованості цих умінь.

Експериментальне навчання позитивно вплинуло на загальний розвиток молодших школярів, бажання і уміння вчитися та на оволодіння предметними уміннями. Наші спостереження і відгуки вчителів показали, що учні стали більш зібраними, дисциплінованими, самостійними; їхнє мовлення відрізняється виразністю, меншою кількістю повторів.

Дані проведеного дослідження дозволяють зробити такі висновки:

1. Провідними загальнонавчальними уміннями і навичками для учнів I-2 класів є: серед організаційних - уміння організувати робоче місце, точно виконувати вказівки вчителя, планувати навчальні дії; серед загальнонавчальних - слухати, відповідати, запитувати, міркувати; серед загальнопізнавальних - порівнювати, узагальнювати; серед контрольних - співставляти результати діяльності зі зразком, здійснювати само- і взаємоконтроль, висловлювати оцінні судження.

2. Достатньо ефективною для формування загальнонавчальних умінь і навичок є така сукупність дидактичних умов: 1/врахування сформованості основних передумов навчальної діяльності дошкільників до початку навчання в школі; 2/забезпечення цілеспрямованості і систематичності у визначенні і реалізації розвивальних завдань в системі уроків; 3/поетапне формування вказаних умінь і навичок; 4/поєднання прямого і опосередкованого шляхів впливу на дану якість; 5/формування загальнонавчальних умінь і навичок на основі міжпредметних зв'язків; 6/формування уміння вчитися як цінної якості особистості.

3. Сензитивними періодами формування окремих загальнонавчальних умінь і навичок учнів є: для уміння організувати робоче місце - підготовчий етап /І клас, І півріччя/; уважно слухати вчителя, точно виконувати його вказівки - навчально-тренувальний /І клас, 2 півріччя/; контролювати результати діяльності, висловлювати оцінні судження - основний /2 клас/. Спостерігаються значні труднощі в оволодінні уміннями планувати навчальні дії і міркувати.

4. Систематична робота по формуванню загальнонавчальних умінь і навичок сприяє оволодінню предметними уміннями, виникненню позитивних мотивів навчання, загальному розвитку молодших школярів.

Проблема формування загальнонавчальних умінь і навичок складна й багатогранна і, безперечно, не вичерпується розглянутими в дослідженні аспектами. Подальшої розробки потребують питання формування загальнонавчальних умінь і навичок в учнів 3-4 класів 4-річної початкової школи; впливу індивідуальних особливостей на процес формування загальнонавчальних умінь і навичок; розробки діагностичних методик для визначення динаміки розвитку вказаних умінь за роками навчання; вивчення наступності у формуванні різних загальнонавчальних умінь і навичок у старших дошкільників і першокласників.

Основні положення дослідження відображені в таких публікаціях автора:

1. Обучение студентов формированию умений и навыков учебной деятельности у шестилетних первоклассников //Дидактические проблемы подготовки учительских кадров: Тезисы научно-практической конференции.- Тернополь, 1988. - С.119-120.

2. Деякі прийоми вироблення контрольно-оцінних умінь у першокласників //Початкова школа. - 1989. - №3. - С.37-39 /у спів-

авторстві/.

3. Щоб ця риса стала характером //Початкова школа. - 1989. - №5. - С.5-8.

4. Підготовка студентів до роботи по формуванню умінь і навичок навчальної діяльності молодших школярів //Розвиток педагогічної освіти і науки в західних областях України: Тези науково-практичної конференції. - Тернопіль, 1990. - Ч.2. - С.163-165.

5. Формування уміння вчитися в учнів малокомплектної школи //Навчально-виховна робота з учнями сільських малокомплектних шкіл: Матеріали міжобласної науково-практичної конференції. - Черкаси, 1990. - С.125-126.

6. Дидактичні умови формування у молодших школярів загально-навчальних умінь і навичок //Розбудова національної початкової школи: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції. - Полтава, 1993. - С.36-37.

Підписано до друку 14.06.93р. Формат паперу 60x84 1/16. Друк
офсетний ротопринтний. Папір білий. Друкарських листів 1 1/4.
Замовлення 889. Тираж 100.

Тернопіль, вул. Над Ставом, 10. Обласне управління статистики.
Відділ оперативної поліграфії.

463764

AB 28.118

AB 28.118